

PROSTORSKA UREDITEV GROBIŠČ RIMSKEGA PTUJA

IVA MIKL CURK

Zavod RS za varstvo naravne in kulturne dediščine, Plečnikov trg 2, YU-61000
Ljubljana

Cui dono... tibi. Namque tu solebas, meas esse alliquid putare nugas (Catulli I 1–4 passim). Ti verzi se mi zde pravi začetek mojega prispevka v zborniku, ki ga posvečamo Jarotu Šašlu. Komu naj posvetim del topografske analize Petovione, če ne Jarotu, ki me je vedno opominjal k temu delu, Jarotu, ki je, kot Kornelij verze Katula, ta moja prizadevanja »štel za nekaj«!

Kronike arheološkega snovanja na ozemlju rimske Petovione, objave in rokopisi govore o najmanj 5000 grobovih na prostoru med Zg. Hajdino na zahodu in Rogoznico na vzhodu, med Orešjem in Mestnim vrhom na severu ter železniško progo Pragersko–Ormož na jugu. Grobovi so se vsaj občasno širili na površini skoraj 200 ha. Objavljenih je nekako 450 grobnih enot, v muzejskih inventarnih knjigah jih je vpisanih nekako 900. Z izkopavanj zadnjih let je prišlo v Pokrajinski muzej Ptuj ali je še v obdelavi na Zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine v Mariboru še tudi približno toliko grobov. Objava vsega tega gradiva bo sklepe iz tega članka bistveno dopolnila, prav tako nova obdelava gradiva v graškem muzeju. Obdelovalcem tega gradiva pa lahko pregled dosedanjega védenja delo bistveno olajša: temu naj služi tale pregled.

Podatki

Ponovljeni so le prostorsko relevantni podatki in nove interpretacije. Od predmetov so našteti le tisti, kjer gre za potrditev najdiščnih podatkov. Splošnemu topografskemu komentarju sledi objava, rokopisni in naposled muzejski podatki. Komentar, ki se nanaša le na katerega od podatkov, je temu pridan v istem odstavku, splošni komentar sledi pa v posebnem odstavku. Številke 1–40 so zveza s situacijsko skico (sl. 1).

Hajdina

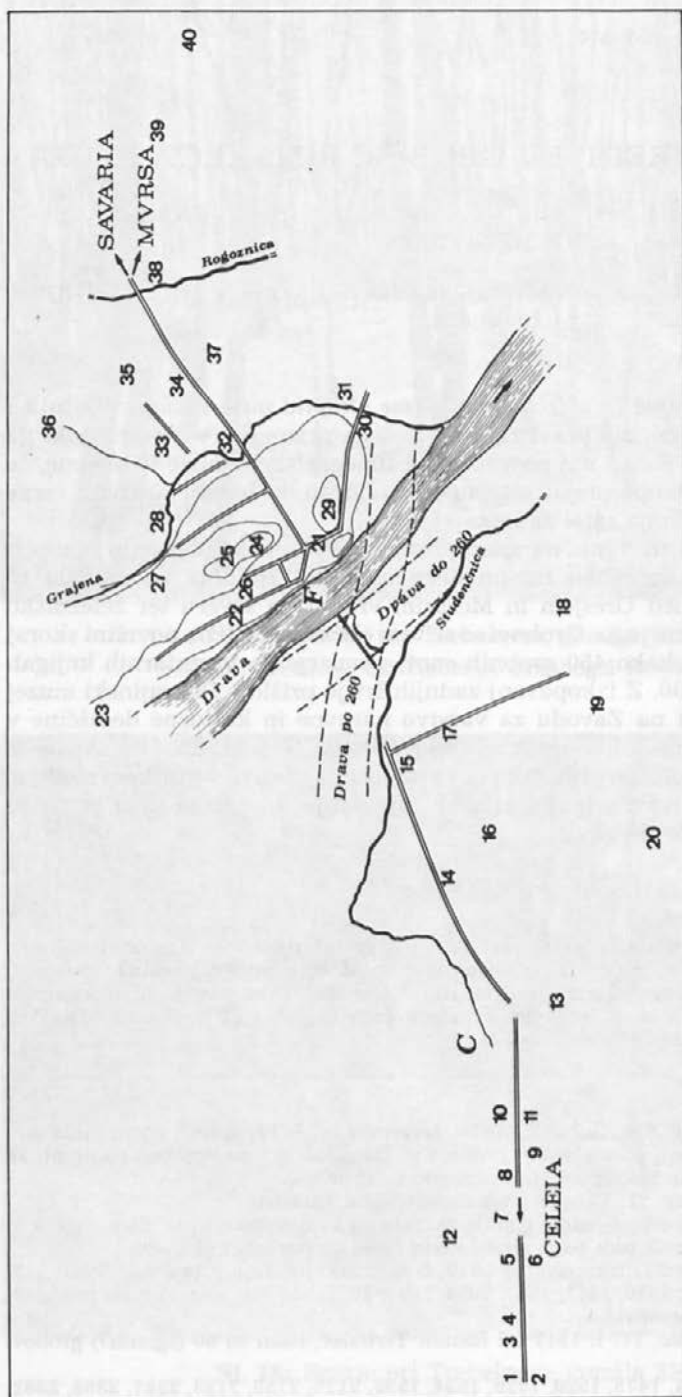
1 Parc. 362, 363, 384, 396, 397. Šubic Z., 1974, Jevremov B., 1977: zidovi, žgani grobovi. Zaradi oddaljenosti od bolj gostih delov grobišča ni jasno, ali gre za posebno enoto ali za najbolj oddaljeni del strnjene nekropole ob itinerarski cesti na zahod.

2 Parc. 327, *Blatt Rogatec*, 27: Gomile po franciscejskem katastru. Ferik FTB 1890: na zahod od poslednje gomile se cesta na Pragersko zravna. Ta navedba bi mogla pričati, da so bile gomile tudi na s. strani ceste, torej na parcelah 405, 400.

Parc. 417, *Blatt Rogatec*, 27: izkopavanje 1912. S tega izkopavanja v Inv. knj. PMP 948, 1147, 1547, 1580–1584, 2123, 2370, 2371, 2887, 2890, 2891, 2928, vse bolj ali manj celi predmeti (iz grobov torej), predmarkomanski.

3 Parc. 422, *Blatt Rogatec*, 27: l. 1911 bil lastnik Terbulec, našli so 60 (žganih?) grobov, odlomek stele.

Inv. knj. PMP: 1444, 1474, 1475, 1520, 1529, 1534, 1559, 2126, 2158, 2133, 2287, 2363, 2362, 2800, 2801, 3676.

Sl. 1: Ptuj. Orientacijska skica lege posamezne skupine podatkov o grobovih (prim. seznam podatkov).

Legenda: = rimske ceste, poti; C domnevni prostor vojaškega tabora; F domnevni prostor osrednjega trga

Abb. 1: Ptuj. Orientationskizze der Lage der einzelnen Gruppen der Angaben über die Gräber (vgl. Angabenverzeichnis).

Legende: = römische Straßen, Wege; F vermutlicher Raum des Forums; C vermutlicher Raum des Militärlagers

- Parc. 423, *Blatt Rogatec*, 27: omenja lastnika Vogrinca in žgane grobove.
 Inv. knj. PMP 805, 1424, 1445, 1447, 1497, 2252, 3543, 6424; najstarejša letnica najdbe 1890.
 Lociranje najdbe je v celoti vendarle nekoliko sporno, saj ni jasno, kje je bila Vogrinčeva njiva na kofinu ali na srenjski ali na katastrski meji – in ali ne gre morebiti za zamenjavo dveh parcel.
- Parc. 424, Muz. dr. 6: Vnukova situacijska skica navaja tu lastnika Galuna.
 Inv. knj. PMP 532, 2125, 2294, številka grobov do 5. Najdbe so predmarkomanske.
- Parc. 425, *Blatt Rogatec*, 27: Tudi gomila. Izkopavali 1904, 214 grobov in podnožje stele.
 Vnuk 1899 parcelo omenja kot posest družine Marušek, najprej Jakob, pozneje tudi Košir, o njej pa govori tudi kot o njivi »pri bukovji«, »pri borovji«. Izkopaval je tudi gomilo in v njej ugotovil kamnito štirioglasto konstrukcijo.
- Muz. dr. 6. Vnukova situacijska skica potrjuje, da smo parcelo prav locirali. Ista skica dokazuje, da je bilo l. 1894 poleg gomile ugotovljenih še 115 žganih in 1 skeletni grob. Najdbe s teh izkopavanj v Inv. knj. LMJG 2602, 2603, 8131–8161. Oznake grobov gredo do 90.
- 4 Parc. 284, *Blatt Rogatec*, 27: l. 1896 žgani grobovi.
 Vnuk 1889 omenja, da je Skerbinšek »pri borovji« kupil njivo od Hostnika. Ta navedba nam kaže, da lociranje vseh predmetov, kjer je zabeleženo le eno ali drugo lastnikovo ime, ni povsem zanesljivo.
- Inv. knj. LMJG 2482–86, 2517–18, 2544; Inv. knj. PMP 1274, 1285, 1297, 1490, 2820.
- 5 Parc. 429, *Blatt Rogatec*, omenja, da so l. 1896 na Šmigočevi njivi našli mnogo grobov, steli AIJ 377 in 372 (CIL 3. 14335).
- Muz. dr. 6. Vnukov tloris grobišča.
 Inv. knj. PMP 1240, 1266, 1268, 1270, 1276, 1284, 1310, 2128, 2138, 2305, 2814, 2818, 2830, 2913.
- 6 Parc. 49, j. od ceste. Vnuk 1889 – govori o njivi Antonije (Tonike) Fridl. Žgani grobovi niso obzidani, večkrat so obloženi z glino. Pravi tudi, da so »luknje, 40 cm globoke in široke«. Mnogokrat brez pridakov.
- Inv. knj. LMJG 2326, 2327, 2556, 3606, 8170.
- Parc. 50. Inv. knj. LMJG 2530–32, 2588–95, 3839 izkopani na njivi lastnika Alojza Fridla l. 1893 v žganih grobovih.
- Parc. 44/2, Šubic Z., 1974, 162: majhna pepelnica, vodnjak.
- Parc. 45, Jevremov B., 1977, 278: žgani grobovi.
- Parc. 48, Šubic Z., 1974, 216: vkopi žganih grobov brez konstrukcije, Jevremov B., 1977, 278: nagrobnik z omembo XIII. Gemine.
- Inv. knj. LMJG 2576, 2577, 8162–69 iz žganih grobov na Ritonjevi njivi.
 Inv. knj. PMP 252, 324, 449, 700, 1217, 1250, 1249, 1256, 1260, 1281, 1287, 1308, 1367, 1371, 1432, 1458, 1476, 2131, 2159, 2372, 2850, 2882, 2826, 266, 2674.
- Parc. 46, *Blatt Rogatec*, 25: podstavek nagrobnika. Mikl Curk I., 1962, 153 s: l. 1959 najdbe iz žganih grobov, Jevremov B., 1977, 278: najdbe iz žganih grobov.
- Inv. knj. LMJG 2578 s stavbne parcele Zupaničev vrt in 8124 s Fridlove njive.
- Parc. 45/6, *Blatt Rogatec*, 25: l. 1913 grobovi.
- Parc. 51, *Blatt Rogatec*, 26: številni grobovi, podstavek nagrobnika in AIJ 369, 382, (CIL 3. 14355).
- Muz. dr. 6 na Vnukovi skici iz 1896: Veronekova njiva z žganimi grobovi 1–164. Grob 1 in 149 s konstrukcijo ali postamentom.
- Ker sta Veronekovi njivi dve (druga na parc. 32, glej spodaj!) je lociranje najdb dvomljivo, toda zaradi velikega števila tu izkopanih grobov je bolj verjetno, da so s te njive grobovi, katerih celote hrani muzej v Ptuj, prim. Mikl Curk I., 1969, 56.
- Parc. 54, *Blatt Rogatec*, 26: pri oranju najdejo številne grobove.
- 7 Parc. 430, s. od ceste, *Blatt Rogatec*, 26: temelj velikega spomenika.
 Ferik FTB govori o tej parceli kot o Maruškovi posesti (najprej Gašper), pozneje Klanečekovi. Zato so detajli težko določljivi.
- Vnuk 1889 pravi, da je tu grob pri grobu.
 Inv. knj. 3677, 2359, 2416–23, 2460, 3811–14, 3837, 2518–27, 2573–75, 3841, 2557–62, 3964–68, 2686–96, 8265–8623, 9369–88. z večjih izkopavanj 1892 in 1895.
- Parc. 435/1,5, *Blatt Rogatec*, 26: lastnika parcele bila Franc, pozneje Jera (Gera) Marušek. Našli veliko žganih grobov, morda 312.
 Jevremov B., 1972, 159 sondiral ob robu ceste.
- Inv. knj. PMP: gradivo iz žganih grobov in dva nagrobnika.
- Inv. knj. PMP: več gradiva z oznako najdišča Maruškova njiva, a ta oznaka za določitev potankosti v prostoru ne zadošča.

Parc. 435/3,4, *Blatt Rogatec*, 26: nagrobnik *AIJ* 405, podstavek za stelo, iz plošč grobnica. Mikl Curk I., 1962, 153 s. l. 1958 žgan in skeletni grob, na zahodnem robu parcele pa odlomek stele.

Vnuk 1889 in Muz. dr. 6 govori o Žlahtičevi njivi in omenja vsaj 79 grobov. V njih je pa opazil malo pridatkov. Po njegovih opisih se zdi, da je bilo med zgodnjeantičnimi žganimi tudi nekaj poznoantičnih skeletnih grobov.

Inv. knj. LMJG 2396–99, 2402–13, 3886–3690. Inv. knj. PMP 253, 1238, 1257, 1293, 1302, 1321, 1498, 1547, 2306, 2311, 2359, 2815, 2858, 2877, 2884, 2894, 2906, 2915, 2931, 3536, 3595, 3608, 6421, 6425, 7747–7762, 7828–7832.

Zdaj je nekdanji rob terena močno zabrisan in spremenjen zaradi sodobne gramoznice.

Parc. 432, *Blatt Rogatec*, 26, navaja napačne parcelne številke.

Vnuk 1889 in Muz. dr. 6 govori o posesti Gere Marušek, pozneje Klaneček. Zato določilo najdišča gradiva, ki zanj vemo, da je z Marušekove ali Klanečekove njive, ni zanesljivo; tudi druge parcele istih lastnikov so pomembno najdišče.

Parc. 435/2. Vnuk to v svojih skicah Muz. dr. 6 označi kot Lepašnikovo, Lipavševo njivo, kjer je našel poleg zgodnjih tudi poznorimski grob.

Inv. knj. LMJG 2509–2512, 2528–29, 2545, 2836 predmarkomansko gradivo, 11041–45 poznorimsko.

Parc. 444 ali 446. Vnuk Muz. dr. 6 označi to kot Zupaničevo posest. Ker je imel isti lastnik v bližini še več polja, je ločevanje gradiva težko. Zgolj dejstvo, da si je Vnuk parcelo označil, pomeni, da je tam ali kopal ali kaj našel.

Parc. 448, Vnuk Muz. dr. 6, označuje tudi to parcelo.

Ferk FTB 1889 omenja, da se tu grobišče konča, da je naprej proti severu samo še kanal vodovoda.

Inv. knj. LMJG 2542, 2469, 2514–17, 3665–70. Ob predmetih je v knjigi zapisano, da so bile l. 1889 najdene na Cvetkovi njivi. Zato sklepamo, da je lokacija pravilna, vendar je imel Cvetko v bližini še več polja, a na parcelah, ki si jih nista kot najdišče označila ne Ferk in ne Vnuk.

Parc. 445/2, *Blatt Rogatec* 25: v robu terase posamezni skeletni grobovi, sicer žgani grobovi iz 1. in 2. stol., tudi obloženi z opeko. Mnogo pridatkov, kvalitetnejši bliže cesti. Načrt kaže tudi najdišče nagrobnika *AIJ* 405. L. 1905 izkopaval Ferk. Jevremov B., 1977, 279: kontrolno sondiranje.

Inv. knj. LMJG 11013–11035, parcelo pa označuje kot Graharjeva gromoznica.

8 Parc. 446, *Blatt Rogatec*, 24, 25, omenja vodnjak, izkopavanja LMJG 1891 in 1892, stele *AIJ* 410–*CIL* 3. 13414 in *AIJ* 371–*CIL* 3. 10878 ter grobnico *CIL* 3. 10883.

V Ferkovih FTB in Vnukovih (Vnuk 1889) zapiskih Graharjeva, včasih Cvetkova njiva, Stuckacker, v vršti.

Inv. knj. LMJG 2293, 2294–2310, 2311–25, 2393, 2476–81, 3615, 3660, 3683?, 3691. Zvečine zgodnjorimsko gradivo, a tudi nekaj opazno poznega.

Poskus interpretacije celote tudi Mikl Curk I., 1985, 169 ss.

9 Parc. 31, j. stran ceste. Jevremov B., 1977, 279, nekaj grobov na sz. robu parcele.

Vnuk 1889 in Muz. dr. 6 omenjata kot lastnika Kmetca, občasno tudi Cvetka. Zato je najdbe spet težko locirati, a nekaj najdb je s te parcele tudi prav gotovo bilo, sicer si parcele v svojih pregledih ne bi označil.

Parc. 32. Inv. knj. LMJG 2328, 2346–50 z Veronekove njive.

Parc. 452, *Blatt Rogatec*, 24: podstavek stele. Vnuk 1889 in tudi Muz. dr. 6 omenjata lastnika Tinčerja, Martina Zupaniča s Skorbe.

Inv. knj. LMJG 2461–68?, 2532–2542?, 3838.

10 Parc. 453, *Blatt Ptuj*, 61: *CIL* 3. 10879.

Ferk FTB omenja že l. 1888, da je Cebek našel na svoji njivi »kamnitega psa«. Vnuk 1889 navaja več podatkov o izkopavanjih 1891 in 1892. Po skici je videti na vzh. strani parcele od rimske ceste v notranjost dva približno kvadratna tlorisa, ki zavzemata približno tretjino občestne stranice parcele in ki bi mogla meriti – tako v dolžino kot v širino – vsak po pribl. 7 m. Bolj proti z. navaja na isti parceli še dva postamenta stel, oltarjev in obzidana groba. Iz skice so razvidne druge oblike grobov: skeletni, žgani pa v amforah, stekleni žari, tudi obloženi s prodniki ali opeko (tudi s tako z žigom XIII. Gemine) ali v preprostih jamah. Omenjeni so železni žebli. Žgani grobovi naj bi bili od 0,4 m do 0,8 m, enkrat celo 1,2 m globoko, skeletni pa 1,1 m. Sodeč po skici so raziskali okrog 50 grobov.

Kaže, da gre tu za prve grobne parcele (tipa Aquileia, via 24. Maggio) ločenih grobnih delov.

Na soselni, pred prvo svetovno vojno Štrafelovi njivi (danes še vedno parc. 433), se je po Vnuku 1889 vrsta ločenih grobišnih enot nadaljevala. Zdi pa se, da je bila tu na vsej parceli le ena enota, odprta proti cesti, in da je tako njena občestna stranica, v rimskem smislu »in

fronte», merila 16–18 m, druga stranica, torej »in agro«, pa 14 ali 15 m. Sredi parcele je bil temelj aediculuma ali tlakovana ploščad, 5–6 m široka. Ob tej je ležala stela vojaka VIII. Avguste. Grobovi, ki so se vrstili okrog, so približno enako opisani kot na sosedni, prej obravnavani Cebekovi njivi, poleg zgodnjih so pa ležali tudi pozni skeletni grobovi. Govor je tudi o grobu iz strehasto zložene opeke.

Inv. knj. LMJG 2242, 2262–66, 2353–56, 2675–76. Med tem gradivom je tudi grob z gladiusom, prim. Hundt J.J. Inv. knj. PMP 1061, 1062, 1064, 1247, 1295, 1562, 1563, 1564, 1567, 1571, 2144, 2151, 2302, 2843, 2859, 2878, 2905, 2919, 2925, 2936, 2940, 2651.

Parcelne meje so danes spremenjene, vendar nam izjemnost priimkov obeh lastnikov iz časa pred 1. svetovno vojno (lastnikov), ki sicer na Hajdini nista imela dosti polja, omogoča dokaj zanesljivo rekonstrukcijo arheološke razmestitve.

Parc. 460. še na s. strani ceste. Do stare poljske poti v Skorbo (še danes v rabi na z. strani hitre ceste) je do l. 1938 sledila skupina ozkih, pošev tekočih parcel raznih lastnikov, članov Graharjeve družine.

Blatt Ptuj, 60: stela CIL 3. 10884.

Ferk FTB je l. 1889 in 1890 tu sam poleti izkopaval in si sam meril in risal ugotovljeno. Tako nam je ohranil tudi tloris skupine ločenih parcel. Znotraj teh so ležali grobovi različnih tipov, tudi skeletni. Parcele so segale od ceste po več kot 20 m. Tudi tu je bil en grob obložen z opeko XIII. Gemine (in v njem po dnevniku kroglasta steklenička in lonček z odtisi kolesca), drugi pa v svinčenem sarkofagu. Vnuk Muz. dr. 6 je narisal skice svojih kopanj v letu 1893 in 1895. Ferkovo merjenje z načelom treh točk je dokaj razumljivo, le točke, na katere je sistem oprl, lahko samo približno domnevamo, saj so bile na cestnem robu in ozarrah njiv.

Zato so danes merske vrednosti ugotovljenega lahko le približne, vendar pa moremo priložiti poskus interpretacije Ferkove skice.

Inv. knj. LMJG zanesljivo 2652, 2960, 3961, 8458–82, 8550–65, 9353–57, mogoče tudi 2267, 2546–54, 2652–53, 3836–47, 8555–58, 10988–11012, 5917–22, 7621.

Parc. 482, Šubic Z., 1974: osrednji del vzdolžne obcestne parcele so raziskali pred gradnjo hitre ceste Macelj–Ptuj in pri tem ugotovili vsaj 20 m široko obzidano grobiščno parcelo in v tem prostoru še nekaj ohranjenih žganih grobov.

Vnuk 1889 poroča o svojih večkratnih kopanjih na tej, tedaj Pleterškovi, p.d. Joštovi parceli. Ugotovil je 3 X 4 m širok tlak, ob zahodni meji njive pa zid iz oblic. Ferk FTB je 1890 ta kopanja skrbno spremljal. Po teh zapiskih je moč domnevati, da je bilo v zahodnem delu parcele še nekaj manjših obzidanih grobišnih enot, ki so bile vse skupaj povezane še z enotnim obodnim zidom (ta se je pa mogoče vezal s prostorom, ki so ga raziskali 1972 in 1973 – gl. zgoraj!). V dnevnikih spet omenjajo opeko XIII. Gemine, stekleno ročko, zlato verižico.

Inv. knj. LMJG 2351, 2565–2570.

Parc. 466, 472, 479 Vnuk 1889 in Ferk FTB 1890 sta posegla istega leta tudi na sosednje njive lastnikov Mihiča, Nadelsbergerja, Zupaniča–Florjančiča, Spoljara in Sitarja. To gradivo je v inv. knj. LMJG 8481, 9351, 2667, 8405–12, 8450–53, 8482, 9307–16, 9389–9403. Ob predmetih je nekajkrat zapisano dejstvo, da gre za skeletni grob, enkrat za dvomljivo zvezo takega groba z Neronovim novcem, med keramiko je pa tudi nekaj latenskih odlomkov.

11 Parc. 31, 32. Vnuk jena načrtu Muz. dr. 6 označil tod Kmetčevo, Cvetkovo in Veronekovo njivo. Po tem upravičeno sklepamo, da je uspešno kopal, težko pa po tem lociramo posamezne najdbe. Zanesljivo odtod je le gradivo Inv. knj. LMJG 2328, 2346–50, verjetno iz žganih grobov.

Parc. 487, 489 in 494. Vnuk (Muz. dr. 6) je zapisal v skico, da so bili lastniki teh parcel J. Zupanič, Senekovič in Zupanič. Gradiva ni moč identificirati, ker pa so parcele označene na skicah, je bilo na njih verjetno kaj sondiranj in najdb.

Danes je del teh parcel prekrila trasa hitre ceste. Ob gradbenih delih posebnih ugotovitev ni bilo.

Parc. 488, Mikl Curk I., 1977: pravokotniki, zloženi iz oblic v ilovnato podlago. Gospodarska poslopja?

Vnuk zapiše v skico Muz. dr. 6., da je bil lastnik parcele l. 1896 Kancler.

V katalogu terre sigillate (Mikl Curk I., 1969) sem sem zmotno locirala Vogrinčevo njivo »v kofinu«.

Na parcelah, ki se od opisanih vrste naprej proti vzhodu, so na južno stran ceste že stale stavbe, podatki o severni strani so pa zelo pomanjkljivi, saj gre za mesto stare (Graharjeve) domačije, kjer pač ni bilo ne najdb ne izkopavanj. Ker se tam povsem približno ježi terase in sledovom gosto pozidanega mestnega predela na Spodnji Rajdini, moremo sklepati, da ob itinerarski cesti na zahod poznamo začetek nekropole skoro v prvotni obliki.

12. Blatt Ptuj, 30 navaja posamično latensko najdbo. Ta opozarja, da smo na robu terase že blizu latenski nekropoli v Skorbi (prim. Pahič S., 1966).

Sicer je to zemljišče ob robu terase na sever od začetka zahodne petovionske nekropole bolj zemljišče, kjer je pozornost raziskovalcev veljala predvsem trasi vodovoda – prim. *Blatt Rogatec*, 28.

13. Parc. 1069 na robu terase skozi Sp. Hajdino, *Blatt Ptuj*, 57: 1906 sarkofag, mogoče prepeljan od drugod.

Na sosednji parceli 883 skeletni grob v zidani in ometani grobnici (Mikl Curk I., 1965d) in na parc. 1070 skeletni grob s pozlačeno križno fibulo, Jevremov B., 1977, 266.

Ferk FTB 1889 poroča o skeletnih grobovih, obloženih s tubuli.

Po vsem tem moramo sklepati, da je tudi sarkofaga, ki o njem govori Saria, sled groba v neposredni okolici obeh mitrejev v četrti, ki se je zanjo ohranilo rimsko ime *Vicus Fortunae*.

Spodnja Hajdina, Zgornji Breg

Pod drugo rečno teraso teče rimska cesta skozi gosto pozidano četrt proti dravskemu mostu. V severnem ali Galijenovem času so tu zgradili skupino velikih in dokaj bogato opremljenih stavb, o katerih namembnosti moremo domnevati nekaj več. V eni od njih je bil tretji mitrej. V oni na zahodu, ki je imela tudi terme, so našli poznorimski napis, ki bi ga bilo mogoče vezati tudi s starim krščanstvom (prim. Mikl-Curk I., 1978 408). Po vsem tem obcestnem prostoru, v dobršnem delu tudi po prostoru, ki so ga prej zasedale omenjene stavbe, se je širilo obsežno poznorimsko grobišče. V njem smo skušali razpoznati horizontalno stratigrafijo, več starejših grobov smo domnevali na vzhodu, mlajših pa na zahodu. Danes se zmotno zdi, da je grobišču obliko določala dravska terasa. V rimskem času je bila to na zahodu namreč še delno nakazana rečna terasa, sicer pa pravi rečni breg.

14 Parc. 1119/22, Jevremov B. 1977, 266: skeletni grob brez pridatkov. Zdi se, da je to zahodni rob nekropole.

Parc. 1153–1154, 1152. Jenny S., 1896 v načrtu stavbe G podaja tudi skeletne grobove.

Parc. 2127, 2142/1, 2143/4, 3, 2, 2163, 2159, 2158, 2183, 2184, 2182, 2180, 2181, 2186. *Blatt Ptuj*, 53 omenja grobove. Jenny S., 1896 grobove sicer kaže v načrtu, v besedilu jih pa posebej ne omenja, saj so bili verjetno brez pridatkov.

Parc. 1998/1. Tušek I., 1985, 241 izkopal prav v robu terase brežine rimskega rečnega brega, skeletni grob s križno fibulo, nekaj dalj proti jugu, na parc. 2068, 2082, 1998, 1889, nadaljnje skeletne grobove s pridatki in brez njih, pa tudi žgane grobove, tudi iz predmarkomanskega časa.

15. Parc. 1954, 2123, 2130. Skrabar in Abramič M., 1925 tu izkopavala gostejši del grobišča. Veliko skeletnih grobov je bilo tudi v opečnih krstah. S tega izkopavanja je v Zgodovinskem arhivu Ptuj (Muz. dr. 6) ohranjen zvezek-dnevnik, ki pa je zelo redkobeseden.

L. 1976 smo na parc. 2123/1 – Mikl Curk I., 1977, 254 – našli še dva groba, vkopana v tlake poznega 3. in zgodnjega 4. stoletja. Eden je imel križno fibulo in pasne okove v obliki propelerjev.

Sklepi o grobišču so možni predvsem na podlagi ohranjenih pridatkov, prim. Korošec P., 1950, Mikl-Curk I., 1966.

16 Parc. 2139, 2138, *Blatt Ptuj*, 53: skeletni grob, obložen s sekundarno uporabljenimi reliefi Nutric.

Parc. 2139, 2143/1, 2. L. 1963 (Mikl-Curk I., 1965) izkopali zunaj rimskega stavbnega zemljišča žgan grob iz Klavdijevega časa, sicer pa 38 skeletnih grobov iz 4. stoletja. Najstarejši grob iz ene skupine verjetno s sorodstvenimi vezmi povezanih pokojnikov je imel, dasi skeleten, za pridelek še dišavnico in oljenko.

Parc. 2142/2, Šubic Z., 1974: skupina 32 skeletnih grobov, verjetno tudi skupina sorodnikov.

17 Parc. 1950, 1952, 1951 Skrabar V., 1904, tudi *Blatt Ptuj*, 51: izkopanih več grobov, tudi žganih iz 2. stoletja, skeletni grob s preslico in drugi z novcem iz 3. stol. v ustih(?), 21 skeletnih grobov brez pridatkov.

Parc. 1958 Janez Gojkovič se še spominja najdbe skeletnega groba brez pridatkov pri gradnji hiše. Ta podatek more biti zanimiv za sklepe o širjenju in značaju grobišča.

Spodnji Breg, Ljubljanska cesta

18 Parc. 318 k.o. Sp. Breg, Šubic Z., 1972, 137 in 1969, 94: skeletni grob v sarkofagu s pridatki, verjetno najbolj vzhodna najdba v tem delu grobišča.

19. Parc. 2049 in sosednje (stara 338). OŠ Ivana Spolnjaka, v starih oznakah šola na Bregu. *Blatt Ptuj*, 61: žgani grobovi na Gajškovem vrtu in njivi, na stari parc. 331 ali 329/2 je bil I. 1897 pri Vidovičevi hiši najden nagrobnik z omembo II. legije *Adiutrix*. Sondiranje pri šoli pa je leta 1986, Tušek I. 1987, 266, pokazalo sledove zidov, verjetno obodnih zidov pokopaliških parcel.

Zapiski o najdbah v tem predelu so zlasti v Zgodovinskem arhivu na Ptuj (Muz. dr. 6). Po

teh, pretežno Vnukovih skicah, so bili žgani grobovi na Gajškovem vrtu in njivi. Stara parcela 339 je bila 1897 last Zavca, na stari parc. 333, Lačenovi njivij, je l. 1897 dokumentiral 25 grobov, na stari parc. 329/3, Mulecovi njivi, pa tudi zidove. Na severu so v skupino sodili še grobovi in zidovi iz oblic na stari parc. 324/4 in 317, Gajškovi njivi.

S tem in naslednjim delom skrajne južne nekropole je povezana v vseh starih zapiskih oznaka kofin – meja, torej občinska, parcelna meja. Ni jasno, ali je ta del grobišča brez prekinitve povezan z grobiščem bolj na severu, blizu mostu, a situacija tam, zlasti na parc. 1950–1958 (gl. zgoraj), kaže, da je to verjetno.

Parc. 2008/2, Tušek I., 1984, 251, ugotovil žgan in skeletni grob. To dejstvo opozarja, da grobišče od rimskega mosta naravnost na jug do razširitev ob sedanji Ljubljanski cesti ni moglo biti prekinjeno.

20 Meja med k.o. Hajdina in k.o. Sp. Breg, parc. 316 k.o. Hajdina. Blatt Ptuj, 61: nadaljevanje nekropole. Vnuk (Muz. dr. 6) je l. 1896 raziskoval ob cesti, ki vodi od cerkve sv. Roka na jug, k železniški progi. Ugotovil je plano grobišče na parceli s tedanjo Šeronovo hišo.

Po predmetih v PMP sodeč je bilo to grobišče predvsem iz 2. in 3. stoletja. Nekaj gradiva odtod bi moglo biti tudi v LMJG, a ga ni mogoče ločiti od onega s Šeronove njive na Zg. Bregu.

Parc. 838 Po zapiskih (Muz. dr. 6) se je Vnuково raziskovanje l. 1896 nadaljevalo na Cebejevo njivo in gramoznico čez Ljubljansko cesto, pa tudi na sosednji Gajškovi in Škerbinškovi njivi v k.o. Sp. Breg. Takratno raziskovanje je zajelo parc. 835 tedaj Kanclerjevo njivo, in parc. 834, tedaj njivo M. Zupaniča. Posebno veliko grobov pa je Vnuk izkopal na parc. 853, tedaj njivi M. Štolca.

Odtod Inv. knj. PMP 415, 417, 698, 1059, 2897, 2938, 3675, Inv. knj. LMJG pa 2585–87, 8195–8296, 8324–59.

Vsi stari zapiski tudi ta zemljišča locirajo s pomočjo oznake »na kofinu«; tu gre za mejo k.o. Hajdina in k.o. Sp. Breg.

Severni dravski breg, Vičava

21 Parc. 1333, 1332. Območje sedla med Panoramo in grajskim gričem in danes delno spremenjeni deli rečne terase med tem sedlom in dravskim bregom so po Blatt Ptuj, 38, 39 najdišče skeletnih grobov, med katerim jih je nekaj (novci) iz 3. stol. Na severni parc. 1331 pa smo l. 1957 (Mikl-Curk, I., 1964) našli na zidu poznejše, s samostanom povezane gradbene faze, skeletni grob.

To dejstvo priča ali o večjem obsegu pokopališča pri dominikanski cerkvi in torej o možnosti, da so posamezni skeletni grobovi napačno datirani.

Parc. 995/1 Blatt Ptuj, 39: l. 1912 posamezni rimski in poznejši grobovi. Podrobnosti niso objavljene, zdi pa se, da se najdbe niso ravnale po terenskih neravninah.

22 Parc. 662, Mikl Curk I., 1965 a, 183; l. 1964 prepeljali v muzej pepelnico, dolgo v sekundarni rabi.

Parc. 772, Blatt Ptuj 35, 41: sarkofag in svinčena pepelnica.

Parc. 777, Šubic Z., 1966, 203: sarkofag in poškodovan skelet.

V severnem delu Vičave so našli več grobov, a razen v detajlnem načrtu Blatt Ptuj ni nikjer podatka, da bi se stavbe in grobovi v resnici prepletale.

Parc. 7, Šubic Z., 1966: ob robu parcele našli preprosto pepelnico.

Med parc. 699–726, Jevremov B., 1977, 251: l. 1974 pri polaganju vodovoda sarkofag z napisom.

Parc. 11–12: del napisa CIL 3. 15186.

23 Blatt Ptuj 22, 41: celo v Orešju so večkrat našli rimske grobove in nagrobnik.

Ni jasno, ali se je nekropola z Vičave neprekinjeno nadaljevala do Orešja. Prav tako ni jasno, podaljšek katere izmed ulic, ki so tekle vzdolž Drave po mestni četrti, tam, kjer je zdaj Vičava, bi mogel biti grobiščna cesta.

Panorama

Blatt Ptuj, 41: nekje na hribu so že leta 1816 našli sarkofag.

Parc. 650: L. 1935 so našli na hribu poznoantične in postantične grobove. Blatt Ptuj, 41. Smodič A., 1940: l. 1911 ali 1913 so našli latensko vozlasto zapestnico in iglo iz časa kulture žarnih grobišč. V neposredni bližini je bil l. 1952, Bratanič R., 1954, najden grški napis, ki bi ga bilo mogoče povezati s pokopavanjem (gl. tudi Šašel-Kos M., 1980, Bratož R., 1987).

24 Parc. 3966. L. 1948, Korošec P., 1950, so našli skeletne grobove z različnimi pridatki in brez njih, delno gotovo iz pozne antike.

Ob pešpoti k vrhu griča so našli tudi k marmornemu pilastru prizidan sarkofag, o čemer priča Skrabarjeva skica v Zgodovinskem arhivu Ptuj (Muz. dr. 6).

25 Parc. 650 in 645. Pri urejanju teras po vrhu in severnih pobočjih se je pokazalo obsežno, pretežno skeletno grobišče (še v obdelavi, osnovni podatki Tušek I., 1984, 243 ss.). Grobišče je bilo sicer poškodovano že prej, pri urejanju nasadov (prim. tudi Bratanič R., 1954). Tušek poroča, da so našli zelo tenko kulturno plast in da so bili kasnorimski grobovi predvsem na zahodnem, nižjem vrhu, takoj pod rušo in vkopani v apnenčast konglomeratni sprimek. Ti grobovi so bili odkriti že pri prejšnjih zemeljskih delih in tako v njih ni bilo ne kosti pokojnikov in ne pridatkov. Poleg grobov z oblogami so bili prosto vkopani skeletni grobovi, ki pa so ostali nedotaknjeni in vsebujejo za datacijo pomembne pridatke. Tušek je s svojo ekipo raziskal 45 skeletnih in 5 žganih grobov. Grobovi so bili obloženi z opeko, neobdelanim kamenjem in sekundarno uporabljenimi napisi in reliefi, zaznali pa so tudi tri sarkofage. V osrednjem delu parcele, na vrhu Panorame, so našli tik pod rušno plastjo dva platoja ($2,75 \times 3 \times 4,5$ m), blizu pa še sledove drugih (prim. tudi Tušek I., 1986).

Ti tlakovani prostori so mogli služiti za podstavke marmornih grobnic ali večjih nagrobnih oltarjev.

26 Parc. 652/2. Na zahodnem vznožju griča so pri gradnji trgovine odstranili (žgane?) grobove z opečno konstrukcijo, Šubic Z., 1972, 158.

27 Na vsem severovzhodnem podnožju Panorame, tja do Grajene, so l. 1895 s sondiranjem odkrili sledove rimskih stavb in grobov – Blatt Ptuj, 37. Med najdbami sta bili posebej opaženi dve sigillatni kupi; ena je reliefni aretinski izdelek (prim. Mikl Curk I., 1969).

28 Parc. 95, Šubic Z.: pri kopanju temeljev so uničili 4 grobove, žgan grob, zidan iz opeke, ki 3 skeletne grobove. Eden izmed njih je bil položen na peščeno ploščo, dva v zemljo.

Parc. 256, Šubic Z., 1966: Skeletni grob v grobnici iz opeke, brez pridatkov. Smer SZ–JV.

Grad

29 Blatt Ptuj, 39, 40: v stavbah na grajskem griču vzdanih več rimskih kamnov, med katerimi je vsaj nekaj nagrobnikov. Odlomke nagrobnih napisov so našli tudi pri raznih delih na gradu in po pobočjih.

Za zdaj nimamo drugih dokazov, da bi smeli domnevati rimsko grobišče tudi na grajskem griču, dasi vsaj po vznožju ni neverjetno. Tako tudi za nagrobne ne moremo dokončno trditi, da bi bili vsi najdeni v sekundarni legi. Ker so stali na t. i. turnirskem prostoru obsežni objekti, za katere vse nove raziskave potrjujejo prvotno Klemenčevo (Klemenc J., 1950) opredelitev, da gre za cerkvene stavbe iz pozne antike, je precej utemeljeno domnevati, da ima obsežno grobišče iz časa selitve narodov in zgodnjega srednjega veka (prim. Korošec J., 1950 in Korošec P., 1968, 1979) manj obsežnega prednika iz zadnjih desetletij obstoja rimske uprave.

Na jugozahodnem pobočju grajskega griča je bila najdena zgodnjorimska nožnica (o najdbi nazadnje Mikl–Curk I., 1980), ki je le domnevno iz groba.

Parc. 1187, Blatt Ptuj, 45: pri hiši Prešernova 6 najden žgan grob iz flavijskega časa, obložen s tegulami.

Parc. 1295, Blatt Ptuj, 45: pepelnica.

Parc 1186 (vse Prešernova), Blatt Ptuj, 45: sarkofag.

Sedanje mestno središče

30 Parc. 1025 AIJ – Blatt Ptuj, 46: Orfejev spomenik.

Stela stoji na enem izmed terenskih strženov na skrajnem robu terase, ki je v starem veku tudi tu omogočil razmestitev, enako oni na zahodni strani grajskega griča, tam, kjer stoji danes muzej – stari dominikanski samostan. Rimska cesta je tekla mimo, na dravski breg, nekako tako kot Murkova ulica zadaj. Ne zdi se mi povsem neverjetna misel, da stela še stoji na prvotnem mestu. Bilo bi možno, da Orfejev motiv vernikov v zgodnjekrščanski cerkvi na mestu sedanje proštije cerkve ni vznemirjal. Teoretično je po mojem mnenju nadalje možno, da bi prav po tej steli uravnali obseg meje cerkvenega srednjeveškega zemljišča (prim. Curk J., 1975). L. 1974 so trg na novo tlakovali, v sredi so prekopali le osnovo bidermajerskega tlaka, srednjeveške in staroslovske grobove pa so našli le proti pobočju grajskega griča (prim. Tomanič–Jevremov M., 1975).

Proštija cerkev, mestni stolp. Blatt Ptuj, 48: že leta 1816 in 1855 so poročali o (zdaj zgubljenih) rimskih grobnih najdbah na prostoru. Tudi napisi CIL 3. 4059, 4068 in 4083, ki so zdaj vzdani v mestnem stolpu, bi mogli biti najdeni prav tu. M. Tomanič–Jevremov (1974 in 1975) je v proštiji cerkvi raziskala nekaj grobov; nekateri med njimi sodijo v pozno antiko. Vsekakor pa so morali biti ti poznoantični grobovi v smiselni zvezi s starokrščansko cerkvijo,

ki je stala na mestu sedanje proštjske cerkve ali v njeni neposredni bližini (prim. tudi Mikl-Curk I., 1978).

Za prostor južno od cerkve, ob vznožju terase, podatkov o grobovih ni. Bilo bi jih pa tudi malo verjetno pričakovati, saj vemo, da je dravska struga večkrat v zgodovini segala prav do sem.

Vzhodni del mesta onstran Grajene

Ta del rimskega mesta je stal na obsežnejši valoviti ravnini, prepredeni z bolj ali manj izrazitimi strugami izpod Mestnega vrha tekočih voda, ki večkrat tudi presahnejo.

31 Parc. 3984/1, Mikl-Curk 1965a: Takoj onstran Grajene in ob robu ravnice spodnja ploskev razbitega sarkofaga v smeri V-Z, nedaleč stran enako usmerjen skeletni grob brez konstrukcije in brez pridatkov, oboje 3 m pod sedanjo površino. Le nekaj stran, še vedno na vzhodnem bregu Grajene, je skupina prazgodovinskih grobov, o katerih poroča Tomanič-Jevremov M., 1979.

Prostorska logika te skupine grobov sicer ni povsem jasna: bilo bi možno, da so ležali ob poti, ki je tekla po starem dravskem in grajenem bregu do sedanje Murkove ulice in pod teraso s sedanjo proštjsko cerkvijo na vzhod (seveda z mostom neke na sedanjem trgu). Prav tako je pa možno, da so omenjeni grobovi le izrastek grobišča, ki je od glavne ceste na vzhod spremljal prav do Drave na jug vzhodni breg Grajene.

32 Staro mesto pokopališče, *Blatt Ptuj*, 42: ugotovljeno cestišče, verjetno tudi grobovi.

Spremljanja gradbenih del v poznih 60. letih na parcelah južno od pokopališča niso prispevala podatkov o jasno spoznavnih delih grobišča.

33 Parc. 168, k.o. Ptuj, rob k.o. Krčevina, stavbišče centra srednji šol. *Blatt Ptuj*, 42: na minoritski njivi so izkopali večje število žganih in skeletnih grobov. Strmčnik Gulič M., 1985, Tušek I., 1985, 1985a in 1984, Curk-Gulič-Tušek, 1982 o velikopoteznem ploskovnem izkopavanju na ravnici, ki se severno od starega pokopališča postopno spušča v strugo Grajene in kjer je stala manjša eneolitska naselbina, grobišče iz časa kulture žarnih grobišč, ki jo je v rimskem času prepregel sistem jarkov (nasadi ali melioracije?) in več obrtnih objektov (apnenica, lončarije). V 3. stoletju so tako rekoč hkrati z ločarskimi delavnicami na prostoru tudi pokopavali žgane in skeletne grobove, tudi v različnih konstrukcijah.

34 Parc. 512. Strmčnik Gulič M., 1979 poroča o raziskovanju lončarske delavnice, ki je pozneje prekrila del grobišča s pasom (v literaturi še ne omenjenih) rimskih grobnih parcel, verjetno iz zgodnejšega predmarkomanskega časa. Prim. tudi Curk-Gulič-Tušek, 1982 in Gabler D., 1986. Jevremov B., 1979 poroča o obsežnih izkopavanjih na severovzhodnem delu iste parcele iz let 1977 in 1978. Pokazali so se predvsem stavbni sledovi, ki pa so proti vzhodu (B 4-6) prešli v posamezne, tudi delno uničene žgane in skeletne grobove (tudi Korošec P., 1980). Tušek I., 1983 raziskoval tudi v naslednjih letih severni del iste insule, Jevremov B., 1983 pa ugotovil prazgodovinske naselbinske sledove in posamezne grobove ter tlorise grobiščne arhitekture.

35 Parc. 200. Večje ploskovno izkopavanje l. 1978 vodila Kujundžič Z., 1982. Ugotovila je številne žgane in skeletne grobove z različnim načinom grobnih konstrukcij. V grobišču so bile tudi plasti odpadkov iz lončarskih delavnic ter temelji vsaj ene grobnice.

Kaže, da je bilo na tem prostoru, ki se počasi vzpenja v skrajne izrastke Mestnega vrha, vselej samo grobišče. Bilo je zasnovano vzporedno z glavno cesto, a vsaj na enem mestu se je širilo tudi izrazito pravkotno nanjo.

36 Parc. 571, Dijaški dom. Peršonova ulica: Tušek I., 1982 in 1984, tudi Curk-Gulič-Tušek, 1982, kompleks C z ekipo raziskal v zaporedju od juga proti severu, in sicer skupino grobnih parcel, večjo lončarsko delavnico, katere ostaline so pozneje prekrili posamezni skeletni grobovi (tudi s križno fibulo) ter večje skupine pretežno žganih grobov. Te skupine segajo s svojimi izrastki že daleč v male dolinice pod obronki Mestnega vrha in tvorijo izrazit izrastek grobišč v vstran od glavne vzhodne mestne vpadnice.

V objavi naštetih številnih stavbnih blokov ne smemo zamenjevati s številkami dela ob glavnih cesti.

Začetek Peršonove ulice pri centru srednjih šol: Mikl-Curk, 1960: svinčen sarkofag.

Pred desetletji pozidan kompleks individualnih hiš v Peršonovi ulici, kjer podatkov o najdbah ni bilo, vrezuje takorekoč edino cezuro v naše vedenje o vzhodnem mestnem suburbiju. Logika okoliških najdb pa priča o tem, da verjetno tudi tu grobišče ni bilo povsem prekinjeno, zaradi specifične terenske situacije (zelo tenka kulturna plast) pa tudi ne spoznano.

37 Okolica cerkve sv. Ožbolta. *Blatt Ptuj*, 43: podatki o grobovih, nekaj marmornih elementov z grobne arhitekture (tudi *CIL* 3. 15 185). Najdena tudi nedokončana pepelnica, Mikl-Curk I., 1960 in Jevremov B., 1979 pa poznoantični grob, obložen s starejšimi elementi z grobnic in položni na stelo (Tušek I., 1986).

Dejstvo, da je na tem prostoru na južni strani glavne mestne vpadnice manj grobov, je gotovo posledica dejstva, da tu stoje stare stavbe: cerkev sv. Ožbolta, stari kapucinski samostan in nekdanja pristava Marienhof.

Prostor ob odtoku iz ribnika v Ljudskem vrtu je bil tudi del grobišča- Kujundžić Z., 1981, pri bolnici so pa našli dva sarkofaga- Mikl-Curk I., 1962.

Rahlo nagnjeno vznožje vzpetin Mestnega vrha namreč prečka danes komaj opazni, nekoč pa bolj izraziti vodotok.

38 Parc. 233, *Blatt Ptuj*: Winkler pred prvo svetovno vojno izkopal več grobov (brez podrobnosti).

Parc. 3980, Mikl Curk, 1965 a, 187: na severnem delu parcele pri gradnji poškodovali žgane grobove z različnimi konstrukcijami in postament stele.

Parc. 221. L. 1961 - Milk Curk I., 1962, 248 - raziskali tu pred gradnjo več skeletnih in žganih grobov, obloženih z opeko ali zgrajenih iz opeke. Nekaj prdatkov iz srednjega cesarstva.

Parc. 226/1 Mikl Curk, 1965 a, 183: v steni gradbene jame opazna večja jama z močno ožganimi stenami (*ustrinum*, peč?).

Parc. 232. L. 1962 - Mikl Curk, 1965 a, 183 - pri zavarovalnem izkopavanju odkrili 62 žganih grobov, obloženih z opeko ali zgrajenih iz opeke. Nekaj grobov je brez konstrukcije. V delu grobov so pridatki, v nekaterih razmeroma veliko keramičnih prdatkov iz 2. in 3. stoletja; najstarejši je flavijski grob. Med grobovi je pas tlaka iz proda.

Parc. 231 in 232/2. Pri gradnji l. 1962 in 1964 - Mikl Curk I., 1965 a, 183 - vidno močno nasutje vzhodne mestne vpadnice.

Parc. 309, 311, *Blatt Ptuj*, 44: l. 1908 našli več žganih grobov in novec iz srednjega cesarstva, l. 1920 pa pozneje uničeni del nagrobnika vojaka XIII. Gemine. L. 1954 (Mikl-Curk, 1962, 1541) pri gradnji uničili več grobov, ohranili so le nekaj prdatkov iz srednjega cesarstva.

Ta obsežni prostor je bil torej prostor razmeroma gostega, v dobršni meri žganega grobišča.

40 Parc. 294, l. 1962 - Mikl Curk, 1965 a, 151 in Šubic Z., 1972 - v ilovici, 1,1 m globoko, grob z mnogo keramike.

Pozneje so ugotovili, da je posoda, ki služi za žaro, *vivarium in dolio* ali *glirarium*.

Parc. 383. Pri gradnji gasilskega doma l. 1977 - Jevremov B., 1979, 292 s - bogat žgan grob z jantarnimi prdatki, skupaj z drugimi žganimi grobovi.

Na prostoru med obema parcelama nadaljevanje zavarovalnih izkopavanj l. 1987 in 1988 - Tušek I., 1989; med žganimi grobovi spet našli takega z bogato jantarno garnituro.

Dalj na vzhod ob rimski cesti *Blatt Ptuj*, 44: l. 1897 ugotovili cestišče in grobove ob njem, l. 1858 pri gradnji železnice našli dva zgodnjekrščanska svečnika (prim. Korošec P., 1980), več starin in dva žgana groba.

Parc. 653, k.o. Rogoznica, *Blatt Ptuj*, 44 in 45: na območju gramoznice in nekdanjega bolniškega pokopališča ugotovili žgane in skeletne grobove ter zidove.

Ta točka bi mogla biti konec vzhodnih obcestnih grobov, mogla bi pa biti tudi jedro grobišča primestnega (celo iz prazgodovine kontinuiranega) zaselka, saj kažejo novejša dela (prim. Strmčnik Gulič, 1977, 204) izrazito zvezo proti latenskemu grobišču v Brstju, in to zvezo po robu dravske terase.

Viri s podatki

Arhivski viri

Ferk: Rokopisi, skice in pisma prof. Franca Ferka v arhivu arheološkega oddelka Deželnega muzeja Joanneum v Gradcu. FTB: rokopisni zvezki, dnevniški zapiski prof. Franca Ferka iz let 1888-1904, prav tako v Deželnem muzeju Joanneum v Gradcu. Nekateri so pravi dnevniki izkopavanj. Nekaj gradiva je prefotografiranega na Inštitutu za arheologijo ZRC SAZU v Ljubljani.

Inv. knj. LMJG: Inventarna knjiga stare zbirke Deželnega muzeja v Gradcu (Landesmuseum Joanneum Graz).

Inv. knj. PMM: Stara inventarna knjiga arheološke zbirke Pokrajinskega muzeja v Mariboru.

Inv. knj. PMP: Inventarna knjiga rimske zbirke Pokrajinskega muzeja v Ptujju do l. 1965 (obnovljena v letih 1962-1965). Iste številke so v I. Mikl Curk, *Poetovio I*, Kat. in monogr. 13 (1976).

Muz. dr.: Pisno gradivo Muzejskega društva v Ptujju, M 5,6 in 7 s pismi, zapiski in skicami raznih avtorjev, shranjeno v Zgodovinskem arhivu Ptuj.

Vnuk: Skice in pisma Martina Vnuka v arhivu arheološkega oddelka Deželnega muzeja Joanneum v Gradcu. Iz leta 1889 je tudi dnevniški zvezek.

Literatura

- ABRAMIĆ M. (1925), *Poetovio*, 96, 120.
- BRATANIĆ R. (1954), Nove najdbe iz Ptujja. – *Arh. vest.* 5, 361 ss.
- BRATOŽ R. (1987), Razvoj zgodnjekršćanskih raziskav v Sloveniji in Istri. – *Zgod. časop.* 41, 682.
- CURK J. (1975), O srednjeveških zasnovah Ptuja in Maribora. – *Časop. zgod. narodop.* NV 11, 183 ss.
- GABLER D. (1986), Terra Sigillata im Töpferviertel von Poetovio. – *Arh. vest.* 37, 129 ss.
- HUNDT H.-J. (1953), Eine tauschiertes röm. Ringknauferwert. ... – *Festschr. RGZM Mainz* 3, 112.
- JENNY S. (1896), Poetovio, *Mitt. Zentralkomm.* NF 22, 1 ss.
- JEVREMOV B. (1972), poročila, *Var. spom.* 15, 159.
- JEVREMOV B. (1977), poročila, *Var. spom.* 21, 251, 278 ss.
- JEVREMOV B. (1979), poročila, *Var. spom.* 22, 297 ss.
- JEVREMOV B. (1983), poročila, *Var. spom.* 25, 232 ss.
- KLEMENC J. (1950), *Ptujski grad v kasni antiki*. – Ljubljana.
- KOROŠEC J. (1950), *Staroslovansko grobišče na Ptujskem gradu*. – Dela 1. razr. SAZU 1, Ljubljana.
- KOROŠEC P. (1950), Slovanske najdbe zgodnjega srednjega veka na Panorami v Ptujju. – *Arheološka poročila SAZU*, 73–111.
- KOROŠEC P. (1968), Elementi obdobja preseljevanja narodov v nekropoli na Ptujskem gradu. – *Arh. vest.* 19, 287 ss.
- KOROŠEC P. (1979), *Zgodnesrednjeveška arheološka slika karantanskih Slovanov*. – Dela 1. razr. SAZU 22, Ljubljana.
- KOROŠEC P. (1980), Skeletni grob z bloka B-III v Ptujju in materialna kultura tega obdobja. – *Arh. vest.* 31, 38 ss.
- KUJUNDŽIČ Z. (1981), poročila, *Var. spom.* 23, 254 s.
- KUJUNDŽIČ Z. (1982), *Poetovijske nekropole*. – Kat. in monogr. 20, Ljubljana.
- MIKL (CURK) I. (1960), poročila, *Var. spom.* 7, 339.
- MIKL (CURK) I. (1961), Rimske najdbe iz Ptujja po letu 1954. – *Arh. vest.* 11–12, 1960–61, 153 ss.
- MIKL (CURK) I. (1962), poročila, *Var. spom.* 8, 240.
- MIKL CURK I. (1965), K topografiji rimske četrti na Zg. Bregu v Ptujju. – *Arh. vest.* 15–16, 1964–65, 259 ss.
- MIKL CURK I. (1965 a), poročila, *Var. spom.* 9, 153, 183.
- MIKL CURK I. (1966), Poznoantično grobišče na Zg. Bregu v Ptujju. – *Časop. zgod. narodop.* NV 2, 58 ss.
- MIKL CURK I. (1969), *Terra sigillata in sorodne vrste keramike iz Poetovija*. – Diss. 9, Ljubljana–Beograd.
- MIKL CURK I. (1969 a), *Poetovio I*. – Kat. in monogr. 13, Ljubljana.
- MIKL CURK I. (1977), poročila, *Var. spom.* 21, 254.
- MIKL CURK I. (1978), *Poetovio v pozni antiki*. – *Arh. vest.* 29, 408.
- MIKL CURK I. (1985), Pridatki v glavni zahodni nekropoli v Poetovion kot morebitni odraz socialne strukture mestnega prebivalstva. – *Materijali* 20, 169 ss.
- MIKL CURK I. skupaj z Gulič–Strmčnik M., Tušek I. (Curk–Gulič–Tušek) 1982, *Zur Terra Sigillata Produktion von Poetovio. – Studien zur römischen Keramik*, 61 ss, München.
- PAHIČ S. (1966), Keltske najdbe v Podravju. – *Arh. vest.* 17, 271 ss.
- SKRABAR V. (1904), Römische Funde von Ober-Rann b. Pettau. – *Jb. Zentralkomm.* 2, 194 ss.
- SMODIČ A. (1940), Nove latenske najdbe na Dravskem polju. – *Časop. zgod. narodop.* 35, 1 ss.
- STRMČNIK GULIČ M. (1977), poročila, *Var. spom.* 21, 204.
- STRMČNIK GULIČ M. (1979), poročila, *Var. spom.* 22, 308 ss.
- STRMČNIK GULIČ M. (1985), Raziskovanje prazgodovinskih obdobji na Ptujju. – *Ptujski zbor.* 5, 377 ss.
- ŠAŠEL KOS M. (1980), Fragment einer widersprüchlich interpretierten Inschrift. – *Linguistica* 20, 11 ss.
- SUBIĆ Z. (1966), poročila, *Var. spom.* 10, 203.
- SUBIĆ Z. (1969), poročila, *Var. spom.* 12, 93 s, 97.
- SUBIĆ Z. (1972), La nécropole romaine à Poetovio. – *Inv. arch. Jug.* 14, Y 129–138.
- SUBIĆ Z. (1972 a), poročila, *Var. spom.* 15, 159.
- SUBIĆ Z. (1974), poročila, *Var. spom.* 17–19/1, 162.
- TOMANIČ JEVREMOV M. (1974), poročila, *Var. spom.* 17–19/1, 164.
- TOMANIČ JEVREMOV M. (1975), Die Beziehungen zwischen der Kottlacher und Bijelobrdsko Kultur auf der Burg von Ptuj, *Balcanoslavica* 4, 81 ss.
- TOMANIČ JEVREMOV M. (1979), poročila, *Var. spom.* 22, 295.
- TUŠEK I. (1982), poročila, *Var. spom.* 24, 175 ss.

TUŠEK I. (1983), poročila, *Var. spom.* 25, 232.

TUŠEK I. (1984), poročila, *Var. spom.* 26, 251.

TUŠEK I. (1985), Zlati nakitni predmeti v rimskih grobovih na Ptuju. – *Ptujski zbor.* 5, 405 ss.

TUŠEK I. (1985 a), poročila, *Var. spom.* 27, 239 ss.

TUŠEK I. (1986), poročila, *Var. spom.* 28, 270 s.

TUŠEK I. (1987), poročila, *Var. spom.* 29, 266.

TUŠEK I. (1989), poročila, *Var. spom.* 31, 231 ss.

Blatt Ptuj: J. KLEMENC, B. SARIA, *Archäologische Karte von Jugoslavien, Blatt Ptuj* (1936).

Blatt Rogatec: O. c. *Blatt Rogatec* (1938).

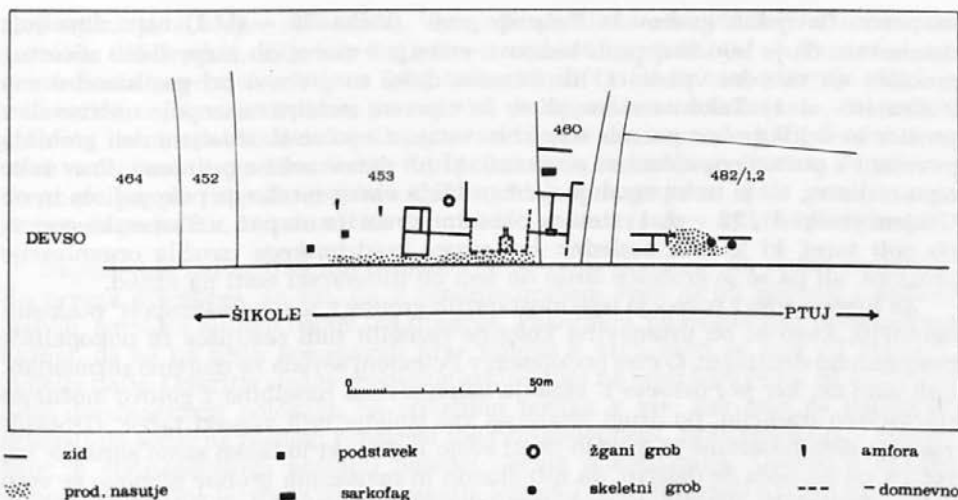
AIJ; V. HOFFILLER, B. SARIA, *Antike Inschriften aus Jugoslavien* 1 (Zagreb 1938).

Taka množica podatkov človeka zmede. Zdi se, kot bi bili grobovi brez reda in pvsod. Toda že ko grobove in dele grobišča zgolj tipološko ločimo med seboj, vidimo, da se ti podatki plastijo. Toliko bolj se bo logika teh plasti grobišča pokazala, ko bomo mogli grobove datirati. Seve nas prav pri tem pomanjkanje obdelav in še vedno pomanjkljiv pregled grobnih inventarjev zelo ovirata. Hkrati je pa povsem jasno, da nikoli ne bomo v celoti poznali vsega, kar so v Ptuju v grobovih našli. Ko bomo imeli v rokah objave vseh grobnih enot, ki jih je še moč opredeliti, in vseh tistih, ki so prišle na dan v zadnjih letih, bomo še vedno poznali samo del grobov, ki so jih v Ptuju našli. Pa tudi ti grobovi so le del tistega, kar so v starem veku položili na ožjem območju Petovione k zadnjemu počitku. To torej govori v prid naši obdelavi.

Še nekaj moramo pojasniti pred tem: v grobiščih so, enako kot v vsem arheološkem tkivu, večje, večkrat prav nesmiselne vrzeli. Včasih zato, ker tam pač ni bilo izkopavanj, včasih pa zato, ker so opazni sledovi že prej zbudili radovednost znanih in neznanih starinokopov, večkrat pa tudi zaradi izravnnavanja, denudiranja terena, ki je na robovih aluvialnih rečnih teras na Dravskem polju še posebej močno. Mnogokrat moramo v Ptuju – tako v zahodnem kot v vzhodnem delu arheoloških nahajališč ugotoviti precej obsežne lise, kjer je današnja površina nižja, kot je bila v rimskem času. Na takem svetu seve sledovi grobov niso ravno dobro opazni in tako je nastala vrzel v našem vedenju.

Podatkov o grobovih iz *predrimskega* časa, o grobovih tiste naselbine, v katero je začel postopno prodirati rimski vpliv in ki je postala ob okupaciji civilna naselbina ob taboru, je malo, in to na krajih kjer jih na prvi pogled celo ne bi pričakovali (točke 10, 12, 24, 26 sl. 1). Toda hajdinske najdbe se pridružujejo vrsti poznoželeznodobnih najdb po ježah dravskih teras, nadaljujejo pa tudi logiko razdalj med posameznimi izmed njih.¹ Manj nas presenečajo najdbe z grajskega griča, saj je njegova prastara vloga – vloga naselbinskega stržena-dokazana.² Bolj izjemna se zdi najdba s Panorame, če je res iz groba, ali novci iz doline Grajene. Toda ko pomislimo, da se je Grajena izlivala v Dravo v starem veku, posebno ob visoki vodi, blizu pod mestom, tam, kjer stoji zdaj proštjska cerkev, so zgodnje najdbe v njeni dolini mnogo bolj razumljive. Izliv Grajene je mogel pomeniti primeren prostor za pristajanje čolnov, tok tega pa smerokaz za pot na sever, v notranjosti Slovenskih goric, okrog Korene in Voličine.

Podatki iz *1. stoletja n. št.* nam pričajo, da je ob glavni, načrtno trasirani vpadnici z zahoda, med vrhnjo in zgornjo srednjo teraso, nedaleč od verjetnega tabora³ nastala skupina vsaj štirih grobnic »obodnega« tipa.⁴ Take grobnice so v bistvu majhna, ločena pokopališča z oblikovanimi ograjami, osrednjim spomenikom (sve-tiščem, oltarjem, ploščo) ali brez njega. Blíže zgornji terasi je v flavijskem času zrasla Devsova grobnica, po Premersteinovih podatkih nemara po tipu, ki je blizu šempetrskim grobnicam,⁵ sicer pa še ne povsem razumljeni dokaz romanizacije

Sl. 2: Poskus lociranja stavbnih sledov na nekaterih parcelah na Hajdini (točka 10 na sl. 1) na podlagi Ferkovih in Vnukovih zapiskov.

Abb. 2: Lozierungsversuch der Gebäudespuren auf einigen Parzellen auf Hajdina (Punkt 10 auf Abb. 1) auf der Grundlage von Ferks und Vnuks Aufzeichnungen.

uglednih domačih družin in dejstva, da so se take družine razmeroma kmalu povezale z novo oblastjo. Najbolj pa je za nas tokrat pomembno, da je samo pribl. 4 m stran od Devsove grobnice ležal tudi legionarski nagrobnik (in celo žgani grob?). Ta soseščina bi mogla narekovati razlago, da Devso v grobišču ni imel večje parcele, ali pa si je to pridobil šele v flavijskem času, ali pa dopustiti drznejšo domnevo, da so se dediči veterana C. Cassija Celera in njegove osvobojenke Tyche (CIL 3. 10878) sorodstveno povezali z Devsovim rodom.

Grobišče se je v logični zvezi s temi grobnimi arhitekturami in urejanjem prostora širilo vsaj 50 m stran od ceste na sever. Taka razširitev seveda še vedno dopušča, da o grobišču govorimo kot o obcestnem grobišču. Razširitev po ježi vrhne terase na sever (točka 7, sl. 1) pa že more pričati o tem, da je ob poti po ježi terase na sever nastal nov obcestni del grobišča, ki se je pač širil glede na prvega v pravem kotu. Zanimivo je, da so podatki o grobovih na zgornji srednji, na južni strani glavne vpadnice (točka 11 sl. 1) pa sorazmeroma redki. Zdi se, da je dejstvo, da napise in okrasje na arhitekturi sonce, če gledamo od juga proti severu, kaže v lepši luči, vplivalo na večje zanimanje za grobne parcele na severno stran ceste.

Posamični grob iz Klavdijevega časa na območju rimskih vrtov ob sedanji Mariborski cesti (točka 14 sl. 1) bi mogel biti pač naključje ali pa poslednje domovanje sužnja ali drugega obrobnega meščana, takega kakršnih je v vsaki družbi največ. Ker pa moramo slediti vsaj predmarkomanskim grobovom v smeri danes praktično nespoznavne ježe ene od spodnjih teras (ta je vodila od rimskega mosta bolj ali manj naravnost na jug in k naravnim potom ob Dravinji), me to utrjuje v prepričanju,⁶ da je tudi ob poti od mosta na jug že dovolj zgodaj, še v 1. stoletju, nastalo grobišče.

Nekaj manj nam je razumljivo stanje na severnem bregu. Zgodnje grobove (gl. točka 29 – sl. 1) lahko le domnevamo na podlagi posameznih predmetov. Nekaj

nesporno flavijskih grobov iz Rabelčje vasi⁷ (točka 35 – sl. 1) nam dovoljuje domnevati, da je bilo vsaj proti koncu 1. stoletja v zametkih razpredeno obcestno grobišče ob vzhodni vpadnici. Razmeroma daleč so grobovi pri gasilskem domu (točka 40 – sl. 1). Tako ne vemo, ali so že v prvem stoletju nekropolo načrtovali v prostor in delili grobne parcele daleč ob cestah, ali pa so ti oddaljeni deli grobišča povezani s pozneje opuščenimi stavbami, ki jih danes več ne poznamo. Prav tako nam ni jasno, ali je treba zgodnje dele grobišča okrog mestnega pokopališča in ob Grajeni (točki 31, 32 – sl. 1) šteti za obcestno grobišče ob poti v Slovenske gorice, ob poti torej, ki je bila nasledek še povsem predrimskega izročila organizacije prostora, ali pa se je grobišče širilo do sem ob itinerarski cesti na vzhod.

Za Emono smo s pomočjo lege najstarejših grobov v severni nekropoli⁸ poskusili ugotoviti, kako so ob ustanovitvi kolonije razdelili tudi zemljišče za pokopališče posameznim družinam. O čem podobnem v Petovionii seveda ne moremo razmišljati, tudi zato ne, ker je *Poetovio* 1. stoletja delno civilna naselbina z gotovo močnejšo staroselsko tradicijo, po drugi strani pa vse stoletje tudi vojaški tabor. Grobišče vsakega dela naselbine je moralo imeti svojo logiko, ki jo lahko samo slutimo, kaj več pa ne dopušča že dejstvo, da niti znanih in raziskanih grobov nimamo še vseh dobro datiranih. Vojaški nagrobniki dokazujejo, da je bilo središče vojaškega grobišča na Hajdini med obema zgornjima terasama ob itinerarski cesti, tamkajšnje stanje pa, da se je v 1. stoletju tudi v tem delu grobišča prepletalo staro in novo. Toda legionarja so položili k poslednjem počitku tudi v vzhodnem delu mesta, ob itinerarski cesti na vzhod, stela M. Petronija Classica iz Vidma pa celo⁹ dokazuje, da daleč zunaj mesta. Pri tem moramo prav gotovo misliti na vezi, ki so se spletle med legionarji in domačini, saj se je navsezadnje XIII. Gemina malone petdeset let vračala s svojih pohodov v Petovionio.

V 2. stoletju se je, kot se zdi, struktura obcestnih grobišč docela zapolnila. Na tak način moramo torej videti na južnem dravskem bregu najprej dve glavni poti, ki vodita stran od mostu in pravokotno na dravske terase, pa tudi strukturo na to pravokotnih potov po ježah teras in ob potokih. Tudi na severnem bregu so poleg itinerarske ceste, ki je delno sledila in delno prečkala glavne naravne smeri, vodila pota ob vseh bregovih in po vseh ježah in ob mnogih od njih so se širila obsežnejša in skromnejša grobišča. Že zdaj, ko je gradivo iz grobov nepopolno obdelano in objavljeno, vidimo, da grobni pridatki večkrat oblikujejo teritorialne skupine grobov. Vidimo, da so pridatki v posameznem grobu zelo pogosto v zaključeni pomenski povezavi (zaključen pogrinjek, garnitura toaletnega pribora itd.), posameznih, iztrganih kosov je manj. Potem slede spet skupine grobov povsem brez pridatkov. To dejstvo nam je za zdaj uganka. Lahko ga le ugotovimo, razložiti ga bomo poskušali šele pozneje.

O arhitekturi grobov in grobišč v drugem stoletju težko kaj dodamo ob tem, kar smo sklepali pri prikazu 1. stoletja. Petovionska posebnost iz tega časa so poleg drugih, starejših tipov grobne arhitekture pepelnice: mali in veliki sarkofagi z napisanimi polji in reliefnim okrasom, strehastim pokrovom z akroteriji in name-njeni za »pokop« večjega števila žar s pepelom članov iste družine.¹⁰ Plasti izrazito ožganega sipa ponekod v nekropoli bi mogle biti prostor za sežiganje ali daritve. A značaj v teh sipih najdenega gradiva se od onega iz mest dalj na vzhodu. (npr. Viminacium–Kostolac) izrazito razlikuje.¹¹ V Petovionii v takih sipih luksuznih pridatkov ni, našli so pa mnogokrat odpadke iz lončarskih peči, drobce livarskih lončkov, kosti itd.¹² Torej je to, kar dosedaj poznamo iz petovionskih nekropol, prej ravnanje terena kot *ustrinum*. Iz osrednjega predela na severnem dravskem bregu moremo dokaj točno locirati tri nagrobnike pomembne družine Valerijev¹³: prvi

med njimi je »Orfejev spomenik«, drugi je preklada nad vhodom v ločeni del grobišča CIL 3. 4038, ki je bila kaj gotovo najdena kje na Vičavi ali Panorami, ter novoodkrita pepelnica z Vičave (glej točka 22 sl. 1). Že to nam potrjuje vse, kar smo vedeli o pomenu družine, pa tudi to, da upravičeno domnevamo, da so bila grobišča na severnem dravskem bregu v sedanjem mestnem središču do določene mere vsaj v času do markomanskih vojn prihranjena za mestno nobiliteto. Po južnem bregu so pa po robovih grobišča tudi v drugem stoletju še stale gomile in po skromnih podatkih, ki so nam na voljo sodeč, so tu in tam v njih še pokopavali.

Naposled se moramo za hip pomuditi še pri obeh gričih, ki sta stržen naselbine. Za prvega grajskega, se zdi, da v zgodnjem rimskem času ni bil povsem s kultom mrtvih, ampak s kultom bogov. Za drugega, Panoramo, pa najnovejša raziskovanja kažejo, da so na njem pokopavali prav gotovo v večji meri že vsaj od konca 2. stoletja dalje. Odkritje sledov grobiščne arhitekture na vrhu tega griča, na krajinsko tako dominantnem položaju, pa odločilno posega v vse, kar smo za Petoviono sklepali do sedaj na podlagi rimskega (ne rimskodobnega, prav rimskega v kulturnem in civilizacijskem pomenu besede) načina pokopavanja. Grobnica nekako šempetrskega tipa je mogla na dominantni legi na Panorami zrasti najbolj zanesljivo že v 2. stoletju. Razlaga tega nam je po moje pri roki, ko pogledamo, kako so po Slovenskih goricah namenščene rimskodobne noriško-panonske gomile. Te so namreč mnogokrat na temenih gričev, na robovih nad dolinami.¹⁴ Enako miselnost moramo iskati pri ljudeh, ki so bili dovolj veljavni, da so si mogli za pokopavanje zagotoviti sredi Petovione prostor na vrhu Panorame (ali ki so imeli ta prostor že oddavna v rodbinski lasti). Za razlago tega fenomena nam je na voljo še več drugih možnosti. Sama si ne morem kaj, da v tem ne bi videla dokaza za uspešne povezave Valerijcev z domačim, staroselskim plemstvom, in to še toliko bolj, ker je bil najstarejši valerijski nagrobnik najden na Vurberku,¹⁵ tudi dolgo naseljeni dominantni točki nad Dravo. Morda so Valerijce pokopavali zunaj domačega grobišča na Panorami, torej okrog Orfejevega spomenika, šele tedaj, ko so kot visoki magistratni funkcionarji zasnovali prostor nove familije.

3. stoletje in njegova arheološka podoba ter materialna kultura se zdijo morda v Ptujju nekaj bolj spoznavni kot v nekaterih drugih najdiščih v Sloveniji. Na podlagi že objavljenega gradiva vidimo precej močne skupine žganih grobov s prdatki, ki nosijo znake vsaj poznega severskega časa, v obeh skrajnih, na jug usmerjenih grobiščih na južnem dravskem bregu (točki 19, 20 sl. 1), pa tudi po celotnem obrobju vzhodnih nekropol, zlasti v njihovem severnem delu. Tako se zdi, da sta se v petovionskih nekropolah žgani pokop in z njim v zvezi grobiščna arhitektura, zasnovana v 1. stoletju, ohranila še dolgo v 3. stoletje. Ob tem si moramo ponovno zastaviti vprašanje,¹⁶ ali oblikujejo take posebnosti v nekropolah socialne (torej da gre za grobišče delavcev, sužnjev) ali etnične razlike. Dejstvo, da najdemo grobove iz srede 3. stoletja (stanje pri točkah 20, 36, 38 sl. 1) prav na robu največjega obsega grobišča, bi nadalje moglo služiti kot dokaz, da število prebivalstva v Petovionu ob koncu 2. in v zgodnjem 3. stoletju ni upadlo. Dejstvo, da je (zgolj na prvi pogled, na potrditev te domneve moramo še zlasti počakati) več grobov iz 3. stoletja ob poteh, ki vodijo na sever in na jug, kot ob glavni cesti na zahod ali vzhod, bi pa moglo biti dokaz za to, da so se stiki mesta z deželo tedaj nekaj spremenili. Morda je Petoviona postala tedaj bolj izrazito provincialno središče in je manj pomenila v velikem prometu po širnem kontinentu. Kako so se spremembe v parcelaciji¹⁷ po drugi polovici stoletja odslikovale tudi v strukturi grobišča, bomo mogli sklepati šele, ko bomo poznali še več datiranih grobov.

V zgodnje 4. stoletje so datirani skeletni grobovi pred dominikanskim samostanom (točka 21 – sl. 1). S pomočjo tipologije oljenke smo iz osrednjega dela grobišča na Zg. Bregu (točka 15 – sl. 1) izločili¹⁸ posamezne starejše grobove, že skeletne, a s staro logiko pridatkov (torej oljenka in steklenička). Na tak način mora veljati za zanesljivo, da so se z začetkom stoletja že začela grobišča širiti na prej pozidane parcele enega od funkcionalnih središč mesta, prav blizu mostu. Toda stratigrafija nedaleč stran od teh grobov nam zatrjuje, da so tam stale stavbe še v 4. stoletju. Ne moremo si torej stanja razlagati drugače, kot da je pokopavanje začelo uporabljati proste površine v razrahljani mestni strukturi, da prastarega določila o ločenem mestu živih in mestu mrtvih tedaj niso več tako spoštovali. Ker najdemo grobove s pridatki iz 4. stoletja posamezno ali v skupinah sicer po vsem prostoru, kjer je Petoviona kdaj polagala svoje pokojne k večnemu počitku, menimo, da je struktura obcestnih grobišč tudi v poznoantična stoletja še dolgo živela v zavesti ljudi. Oblikovanje grobne jame, podzemne rakve, ki je mnogokrat oblikovana iz opeke ali iz starih napisnih kamnov in reliefov, se zdi naravno zraslo iz načina oblikovanja grobne jame v starejših stoletjih. Pri skeletnih grobovih tudi večkrat jasno vidimo sledove lesene rakve, zbite ali zložene. V Ptujju najdeni peščenčevi sarkofagi so verjetno večkrat služili kot prave rakve, za pokop v zemlji, niso bili smiselno nadaljevanje pepelnic. A dejstvo, da smo na Zg. Bregu nekajkrat ugotovili zelo goste skupine enako usmerjenih grobov, bi govorilo za obstoj družinskega prostora za pokopavanje, za nadaljevanje tradicije nagrobnikov, za oblikovnje prostora v grobišču na stari način. Zadnjo besedo bo pri tem seve morala imeti osteološka analiza, ki bo mogla ugotoviti sorodstvene vezi. Določene dele grobišča označuje tudi v tem poznejšem času dejstvo, da je tu pogostejši ta, drugje spet drugi pridelek. Gotovo je bilo tudi tedaj, kot vedno, precej ljudi, ki niso imeli sorodstva in ne družinskega groba, pa so bili pač pokopani tam, kjer se je v tistem času največ pokopavalo, ali pa na grobišču tega ali onega kolegija. Toda ob vseh teh značilnostih opažamo, ko gledamo strukturo rimskih skeletnih grobov Petovione še eno: tri izrazite zgostitve števila grobov (točke 14, 15, 25 – sl. 1). Tista na Panorami je prav gotovo v zvezi z nastankom starokrščanske bazilike, ki je zdaj tudi arheološko dokazana.²⁰ Tudi o drugih dveh pač smemo misliti, da gre za prostor določenega pobožnega spomina. Cerkev in delovanje spoznavalcev (tudi mučenčev) sta začela vplivati na organizacijo prostora po pokopališčih.

Gotovo vem premalo o predmetih in posameznih grobovih iz preseljevanja narodov, ki nekako smiselno sklepa čas življenja rimskega mesta. Veliki mestni organizem gotovo ni izdihnil v trenutku in v Ptujju so našli in še najdejo predmete iz 5. stoletja. V ta pozni čas je J. Klemenc datiral²⁴ baziliko na turnirskem prostoru. Zato bi ne bilo čudno, ko bi v morebitnem grobišču okrog te cerkve videli smiselni začetek tradicije, ki je pozneje privedla do velike staroslovanske nekropole. Prav tako je verjetno, da se je še kje na ožjem mestnem prostoru, mogoče na Sp. Hajdini, oblikoval kak tak, tedaj že samostojen stržen. Toda dokončen prikaz in sklep o tem bosta mogoča po skupinski obdelavi s tistimi, ki 5. stoletje in naslednja boljše poznajo kot jaz.

Pregled nekropol, mest mrtvih iz Petovione, nam priča o življenju, tedanjih prebivalcih. Davno mrtva Petoviona oživlja v našem sedanjem razmišljanju, umovanju. Od te veličastne in strašne resnice o prepletu življenja in smrti sem še toliko bolj prevzeta, saj je Jaro odšel, ko smo pripravljali njegov zbornik. In prav zato toliko bolj prikaz grobišč Petovione – dokument njenega živega snovanja – pripada spominu na vzornika in prijatelja, tistemu spominu, ki ne umre.

¹ S. Pahič, *Arh. vest.* 17, 1966, 271 ss; M. Tomanič-Jevremov, *Ptujski zbor.* 3, 1969, 16 ss; I. Mikl Curk, *Arh. vest.* 27, 1976, 135 s; tudi ead., *Arh. vest.* 34, 1983, 356, opomba 17.

² J. Korošec, *Predzgodovinska naselbina na Ptujskem gradu*, Dela 1. razr. SAZU 6 (1951); I. Mikl Curk, I. Tušek, *Arh. vest.* 36, 1985, 285; M. Strmčnik Gulič, *Situla* 20/21, 1980, 61s; ead., *Ptujski zbor.* 5, 1985, 377 s; M. Tomanič-Jevremov, *ib.*, 387 s.

³ B. Saria v: *RE* 21/1 (1951) 1167–1184; R. Bratanič, *Vj. arh. hist. dalm. (Antidoron M. Abramič)* 56–59, 1957, 156–163; tudi S. Pahič, *Nov seznam noriško-panonskih gomil*, Razpr. 1. razr. SAZU 7/2 (1972).

⁴ O tipu tudi J. Toynbee, *Death and Burial in the Roman World (Ithaca–New York 1971)* 82.

⁵ A. Premerstein, *Arch. epigr. Mitt.* 15, 1892, 122 ss; I. Mikl Curk, *Časop. zgod. narodop.* n.v. 20, 1984, 181 s; ead., *Živa ant.* 34, 1984, 245; ead., *Materijali* 20, 1985, 169 ss.

⁶ S to mislijo se je poigraval tudi F. Ferk, kot kažejo njegovi rokopisi v LMJG. V predelu med sedanjim Zg. Bregom in Sv. Rokom, torej med točkama 15 in 19 našega zemljevida, je videl v nasprotju z Zg. Hajdino vzhodno grobišče rimskega vojaškega tabora in Petovione nasploh. Pozneje smo na to misel kar pozabili, saj povezava vendarle ni bila tako izrazita, kot je mislil Ferk. *Prim. I. Mikl Curk, Arh. vest.* 34, 1983, 353.

⁷ Z. Kujundžić, *Poetovijske nekropole*, *Kat. in monogr.* 20 (1982) grobovi 40, 199?, 210, 252?

⁸ L. Plesničar Gec, *Materijali* 20, 1985, 151; I. Mikl Curk v: *Zgodovina Ljubljane*, prispevki za monografijo (Ljubljana 1984) 46 s.

⁹ *CIL* 3.4060; B. Saria v: J. Klemenc, B. Saria, *Archäologische Karte von Jugoslawien, Blatt Ptuj* (Zagreb 1936) Sv. Vid, 73.

¹⁰ E. Diez, *Jb. Oesterr. arch. Inst.* 27, 1947, 151 ss.

¹¹ Za podatek se zahvaljujem kolegicama dr. Ljubici Zotović in mag. Ljiljani Bjelajac.

¹² P. Korošec, *Var. spom.* 22, 1979, 301.

¹³ G. Alföldy, *Arh. vest.* 15–16, 1964–65,

127, ss; id., *Situla* 8, 1965, 89 ss.

¹⁴ S. Pahič (op. 3).

¹⁵ R. Bratanič, *Arh. vest.* 5, 1954, 374; tudi G. Alföldy (op. 13) 138.

¹⁶ Kujundžić (op. 7) 9.

¹⁷ I. Mikl Curk (op. 6) 353; ead. (op. 5).

¹⁸ P. Korošec, *Arh. vest.* 31, 1980, 38 ss; I. Mikl Curk, *Arh. vest.* 15–16, 1964–65, 259.

¹⁹ Ead., *Časop. zgod. narodop.* n.v. 2, 1966, 46 ss. *Prim. tudi E. B. Vago, I. Bona, Die spätromischen Gräberfelder von Intercisa I (Budapest 1976)* 408.

²⁰ I. Tušek, *Var. spom.* 26, 1984, 246; sicer I. Mikl Curk, *Arh. vest.* 29, 1978, 408. Vsem lokacijam, povezanim s starim krščanstvom, je v zadnjem času B. Jevremov dodal še eno, – nedvomno zelo zanimivo lokacijo – parc. 1942 k. o. Ptuj na Zg. Bregu: *Var. spom.* 23, 1981, 254; *prim. tudi R. Bratož, Zgod. časop.* 41, 1987, 682. Za tako interpretacijo pa se ne morem ogreti, saj oblika in mere objekta izredno odstopajo od zgodnjekrščanskih stavb, manjka pa tudi kakršenkoli elemente opreme.

²¹ J. Klemenc, *Ptujski grad v kasni antiki*, Dela 1. razr. SAZU 4 (1950) 78 s. O najdbah iz 5. stoletja in pozneje zlasti P. Korošec, *Arh. vest.* 19, 1968, 287 ss in ead. (op. 18).

Zaradi velikega obsega mestnega arheološkega tkiva iz srede in druge polovice 4. stoletja se mi ni nikoli zdela verjetna interpretacija grajskega griča kot pribežališča že v tistem času, torej taka, kot jo je zapisal J. Šašel, *Kronika* 9, 1961, 120 ss, in ki ji povsem sledi S. Ciglenečki, *Höhenbefestigungen aus der Zeit vom 3. bis 6. Jh. im Ostalpenraum-Višinske utrbe iz časa od 3. do 6. st. v vzhodnoalpskem prostoru*, Dela 1. razr. SAZU 31/15(1987) 55. Rimska civilizacija poznega 4. stoletja še ni bila vseskozi tako v defenzivi – *prim. tudi E. Keller, Die spätromischen Grabfunde in Südbayern*, Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 14 (1971); F. Fülepp, *Roman Cemeteries on the Territory of Pécs-Sopianae* (Budapest 1977); T. Buocz, *Savaria topografiája* (Szombathely 1967): oblikovanje strzenov v mestih na višinah je treba tedaj razlagati bolj iz sprememb v filozofiji in družbeni strukturi, kot pa zgolj iz vojaške nuje.

DIE RAUMGESTALTUNG DER NEKROPOLEN DES RÖMISCHEN PTUJ

Zusammenfassung

In Kürze fassen wir in der Reihenfolge von West nach Ost alle veröffentlichten und in handschriftlichen Unterlagen erhaltenen räumlich relevanten Angaben über die Nekropolen und die Grabfunde Poetovios zusammen. Das Forschungsergebnis ist unzulänglich, weil nur

ein sehr geringer Prozent der ungefähr 1800 Grabeinheiten veröffentlicht und datiert ist (ungefähr 900 Grabeinheiten bis zum Zweiten Weltkrieg und ca. 900 in neuerer Zeit). Da wir jedoch andererseits annehmen müssen, daß bisher in den Nekropolen von Ptuj zumindest 5000 Gräber ausgehoben worden sind, werden wir offensichtlich bei den Interpretationen noch lange von mehr oder weniger richtigen Schlußfolgerungen abhängig sein. Deshalb legen wir diese Darstellung vor. Wir hoffen, daß wir damit die weitere Erforschung fördern werden und zugleich bestimmte Charakteristika Poetovios vorstellen, die schon heute Aufmerksamkeit verdienen.

Die Angaben über die Gräber aus *vorrömischer Zeit*, über die Gräber jener Siedlung, in die graduell der römische Einfluß einzudringen begann, und die bei der Okkupation eine Zivilsiedlung neben dem castrum wurde, stammen aus den Punkten 10, 12, 24 und 27 der Karte. Sie schalten sich in das System der späteisenzeitlichen Funde auf den Hängen der Drava-Terrassen und in die Logik der Entfernungen dazwischen ein.¹

Im 1. Jahrhundert entstand an der planmäßig trassierten Haupteinfallstraße aus dem Westen zwischen zwei Flußterrassen eine Gruppe von wenigstens 4 Grabkammern des eingefriedeten Typs (Punkt 10 der Karte – **Abb. 1**). In der Flavierzeit gesellte sich zu dieser Gruppe noch die Grabkammer,⁹ die einen noch nicht völlig verstandenen Beweis für die Romanisierung darstellt. Zwar lag diese Nekropole konsequent an der Straße, obwohl Elemente bei den Punkten 14 und 7 dafür sprechen, daß sie sich allmählich auch längs der Wege auszubreiten begann, die sich mit der Hauptstraße rechteckig kreuzten. Die Architektur scheint häufiger an der Straßennordseite gewesen zu sein – vielleicht deswegen, weil Inschriften und Reliefs schöner sichtbar sind, wenn sie die Sonne erhellt. Am Nordufer der Drava ist für das 1. Jahrhundert die Situation schlechter erkennbar, doch Streufunde von Gräbern aus dem 1. Jahrhundert lassen den Schluß zu, daß zumindest im Keim schon im 1. Jahrhundert auch die Nekropole an der östlichen Stadt-Einfallstraße angelegt war. Das Poetovio des 1. Jahrhunderts war ein Militärlager und eine Zivilsiedlung mit stark ausgeprägter bodenständiger Tradition. Die Nekropolen beider vereinten sich vermutlich erst allmählich, deshalb können wir über die etwaige Aufteilung des Geländes für die Nekropole anlässlich der ersten römischen Eingriffe in den Raum (Parzellierung, Gassen, Bau der Hauptobjekte auf römische Weise) keine Erwägungen anstellen. Die Funde militärischer Grabmale beweisen jedoch, daß sich zwar das Zentrum des Friedhofs, der mit dem castrum in Zusammenhang stand, an der westlichen Haupt-Einfallstraße erstreckte, daß jedoch vereinzelt Verstorbene auch anderswo im Nekropolenareal bestattet waren.

Im 2. Jahrhundert wurde die Struktur der an den Straßen liegenden Nekropolen gänzlich ausgefüllt. Diese Struktur folgte am Südufer der Drava den zwei vom Fluß wegführenden Hauptwegen, weg von der Brücke, in rechtem Winkel auf die Dravaterrassen, von denen einige gegenwärtig gar nicht mehr wahrnehmbar sind. Es ist hervorzuheben, daß sich schon jetzt, wo das Material noch höchst unvollkommen bearbeitet ist, nach den Beigaben territorial sehr geschlossene Gräbergruppen abzeichnen. Zur Architektur der Nekropolen und der Grabmale ist wenig hinzuzufügen – umfriedete Parzellen und Grabkammern des Sempeter-Typs sowie Stelen waren auch damals im allgemeinen Gebrauch. Eine poetovionense Sondererscheinung ist die Aschenkiste – Sarkophag für eine größere Menschengruppe.¹⁰ In den Nekropolen traf man bei den Ausgrabungen, namentlich im Ostteil der Stadt, öfters auf Anhäufungen, zusammengesetzt aus vielen Brandresten und unterschiedlichen Abfällen.¹² Jetzt haben wir den Eindruck, daß diese Aufschüttungen eher eine Geländeebnung darstellen als Spuren irgendwelcher Kulthandlungen. Bedeutsam ist, daß sich auf das nördliche Drava-Ufer 3 Grabmale der angesehenen Familie der Valerier¹³ lozieren lassen. Dies würde untermauern, daß die Nekropolen auf dem nördlichen Drava-Ufer an beiden für die Raumentwicklung der Stadt wichtigen Hügeln (Grad-Burg, Panorama) zumindest bis zu den Markomannenkriegen für die Stadtnobilität vorbehalten waren. An den Nekropolenrändern lagen auf dem südlichen Drava-Ufer noch im 2. Jh. (Punkt 2 der Karte – **Abb. 1**) Grabhügel und nach einigen Angaben zu urteilen, fanden dort auch noch in jener Periode Bestattungen statt. Der Burghügel, der erste der beiden wichtigen Hügel, muß im 2. Jh. mit dem Götterkult verknüpft gewesen sein, während die neuesten Forschungen den Beweis für die Existenz einer Grabkammer auf dem Panoramahügel bereits mindestens am Ende des 2. Jh. erbracht haben. Die Erklärung für diese ungewöhnliche Lokation ist bei den norisch-pannonischen Grabhügeln zu suchen. Auch diese liegen häufig auf einer dominanten Stelle über dem Tal.¹⁴ Eine Möglichkeit für die Erklärung dieser Erscheinung inmitten der Stadt sehe ich in der erfolgreichen Verbindung der Valerier mit dem heimischen, bodenständigen Adel.

Aus dem 3. Jahrhundert sind ziemlich zahlreiche Brandgräbergruppen mit Beigaben aus mindestens der späten Severerzeit in den äußersten Teilen der südlichen und der nordöstlichen Nekropole zu sehen (Punkte 20, 19, 36, 38 der Karte – Abb. 1). Dies könnte als Beweis dafür angesehen werden, daß sich die Einwohnerzahl im problematischen Jahrhundert nicht allzu sehr verminderte sowie außerdem darauf hinweisen, daß sich die Kontakte zwischen Stadt und Land gewandelt hatten. Möglicherweise kommunizierte damals die Stadt in stärkerem Ausmaß mit ihrem Hinterland als sie sich am großen Kontinentaltransport beteiligte (dieser wickelte sich zweifellos nur in Richtung West – Ost ab, wogegen die Richtung Nord – Süd gewiß eine nur regionale Bedeutung hatte).

Für das 4. Jahrhundert kann als einwandfrei angenommen werden, daß sich die Nekropolen in den ehemals mit Bauten überdeckten Stadtteilen zu verbreiten begannen (Punkte 21, 15). Zugleich findet man jedoch vereinzelte Gräber oder Gräbergruppen aus dem 4. Jh. noch im gesamten umfangreichen Territorium der Stadtnekropolen. Dies ist so zu verstehen daß die Stadt dennoch eine verhältnismäßig große und wenigstens periodisch höchst rege Agglomeration blieb. Die Struktur von an den Straßen sich erstreckenden Nekropolen blieb auch noch damals erhalten. Die Architektur schien sich hingegen mehr unter die Erdoberfläche zurückzuziehen, denn aus der Spätzeit stammen zahlreiche unterschiedliche Särge, gemauerte Grabkammern und regelrechte Sarkophage. Die Kondensierungen zeugen einerseits von Familien- oder Kollegienparzellen in der Nekropole. Andererseits weisen sie indessen auf die Möglichkeit des häufigeren Bestattens an einer Kirche oder einem anderen mit frommen christlichen Assoziationen verbundenen Objekt hin. Derartige Kondensierungen befinden sich bei den Punkten 14, 15 und 25 unserer Karte. Die letztgenannte, auf dem Panoramahügel, hatte als Zentrum die jetzt einwandfrei lozierte, archäologisch bereits früher feststellbare Basilika.²⁰

Aus dem 5. Jahrhundert werden noch immer mit Gräbern verknüpfte Gegenstände gefunden. In diese späte Periode wurde die Basilika auf dem Turnierplatz auf dem Burghügel datiert.²⁵ Deshalb muß der sinngemäße Beginn der Tradition, die später dort zur großen altslawischen Nekropole führte, in dieser altchristlichen Kirche des befestigten spätantiken Zentrums (und Überrestes) der Stadt gesucht werden, aus der sich der Vater des Orestes auf den Weg zu Attilas Hof machte.